

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת חקת, תשס"ה
מספר 608מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נחש הנחושת - ממשה רבנו עד חזקיה מלך יהודה

בני ישראל מתלוננים "כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל" (כא:ה), ועקב כך שולח ה' בהם נחשים שרפים. רבים מבני ישראל מתים מפגיעת הנחשים, וכאשר משה מתפלל בעד העם, הוא מצטווה: "עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשך וראה אותו וחי. ויעש משה נחש נחושת וישמהו על הנס והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחושת וחי" (שם:ח-ט).

מה הקשר בין ההבטה על אותו נחש והצלתו של הנשך, ובניסוחם הידוע של חכמים: "וכי נחש ממית או נחש מחיה, אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו היו נימוקים" (מ' ראש השנה ג: ח). הרמב"ן (כא:ט) רואה במעשה ההסתכלות על הנחש סגולה רפואית מצד אחד, ועניין חינוכי מצד שני - להביא לתודעת האדם מי הוא זה שבכוחו להמית ולהחיות:

והנראה בעיני בסוד הדבר הזה, כי הוא מדרכי התורה שכל מעשיה נס בתוך נס, תסיר הנזק במזיק, ותרפא החולי במחליא... והכלל, כי צוה השם שיתרפאו במזיק הממית בטבע ועשו דמותו ושמו, וכשיהיה האדם מביט בכוונה אל נחש הנחושת שהוא כעין המזיק לגמרי, היה חי, להודיעם כי השם ממית ומחיה.

הריפוי באמצעות הגורם המזיק עצמו, תעורר את הנשך להאמין שה' הוא המרפא, הוא המחיה והוא הממית, לא התרופה. זו תהיה התשובה גם לטענותיהם על האוכל הקלוקל. לא האוכל מחיה, אלא הקב"ה, המאכיל.

הראי"ה קוק, קושר את הנחש לממד הרוחני-ערכי של העולם. הנחש הוא שורש החטא, הפירוד והמוות של העולם, וההסתכלות בו מתקנת את החטא (שמועות ראייה, פרשת חוקת עמ' 13):

הנחשים השרפים היוו את מקור הרעה שבאה על ישראל. אלא שמקור זה עצמו שימש אף להצלתם. ניטשטשו התחומים בין המות לחיים, לא הנחש ממית אלא החטא, ההחטאה, המחיצה וההבדלה. 'כי אם עונתיכם היו מבדלים בינכם לבין א-להיכם' (יש' נט:ב). הנחש הוא שהביא את המיתה לעולם, את הפירוד. התבוננות בסיבות החטא 'והביט אל נחש הנחושת', מביא רפואה, אחדות וחיים לעולם - 'וחי'. הכרה זו כשהיא חודרת לתודעה, היא מסלקת את יראת המות 'וראה אותו וחי'.

חזקיה מלך יהודה מכתת את נחש הנחושת

נחש הנחושת עמד בישראל במשך שנים רבות, מימי משה רבנו עד ימי חזקיה מלך יהודה: "וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה, כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן" (מל"ב יח:ד). אף החכמים שבדור הסכימו לצעד זה של חזקיה: "חזקיה המלך... כיתת נחש הנחושת - והודו לו" (משנה פסחים ד, ט).

בדברי חז"ל יש שתי תמיהות על מעשהו של חזקיה. האחת, איך ייתכן שמה צווה על הצבתו של נחש הנחושת, וחזקיה כיתת אותו? "וכי עבודה זרה היה? והלא משה רבינו עשאו? מלמד שטעו ישראל אחריו, עד שבא חזקיה וגנזו" (תוספתא עבודה זרה [צוקרמאנדל] ג:ט). או בתשובה לאותה שאלה: "...עד שבא חזקיהו והעבירו" (י' עבודה זרה ג, ג: מב ע"ד).

השאלה השנייה: אם נחש הנחושת הוא גורם שלילי, מדוע עד ימי חזקיה לא נמצא מי שיכתת אותו? "וכי לא עמד צדיק ממשה ועד חזקיהו להעבירו? אלא אותה עטרה הניח לו הקב"ה להתעטר בה" (י' דמאי ב, א: כב ע"ג). במקום אחר מפורשים גם שמותיהם של הצדיקים, שהיה מקום לצפות מהם שיבערו את נחש הנחושת: "אפשר בא אסא ולא ביערו, בא יהושפט ולא ביערו? והלא כל עבודה זרה שבעולם אסא ויהושפט ביערום! אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו" (חולין ו ע"ב - ז ע"א).

הרד"ק (מל"ב יח:ד) טוען שרק בימות אחז, אביו של חזקיה, החלו לעבוד ולקטר לנחש, ולכן חזקיה הוא שביערו, לטובת מעלתו הרוחנית של העם:

והיה מונח מימות משה זה הנחש לזכרון הנס כמו צנצנת המן, ואסא ויהושפט שלא בערוהו כאשר בערו שאר העבודה זרה, מפני שלא מצאו כשמלכו שהיו עובדין ומקטרים לזה הנחש, והיו מניחים אותו לזכרון הנס. וחזקיהו ראה לבער אותו כשביער העבודה זרה, כי בימי אביו היו עובדים לו כמו לעבודה זרה, אע"פ שהטובים היו זוכרים בו הנס. אמר טוב לבער אותו וישכח הנס מלהניחו ויטעו בני ישראל היום או מחר אחריו.

בפסיקתא מוסבר אחרת (פסיקתא זוטרתא בראשית פרק יז, יג):

מצינו כי חזקיהו מלך יהודה כיתת נחש הנחושת אשר עשה משה, כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן. ... וכל השנים שעברו מימות משה ועד חזקיהו לא כיתתו אדם, לא מלך ולא נביא עד שבא חזקיהו. וכמה ביערו אסא ויהושפט ושאר הצדיקים, מבערי האשרות והבעלים, איך לא כיתתו זה הנחש? ועוד כמה עתידות אמר משה רבינו ולא היה יודע כי ישראל עתידין להקטיר לו, ולמה הניחו להיות מכשול לישראל? אלא כך דרך העולם, זה בדורו, וזה בדורו. וכולן המשרתים את אלקינו באמת נקראים עבדיו, ואין דור אחד יכול לתקן כל הדורות. אלא בכל דור ודור שרי ישראל מודיעין לעם ה' דרך ה' ומתקנין ומחדשין ומוסיפין על הראשונים על דרך עבודת אלקינו.

בכל דור ותקופה, נחשפת קומה חדשה בעבודת ה', ומדרגות רוחניות שלא היו יכולים להתגלות בדורות קודמים, מתגלות כשמגיעה העת הראויה לדבר. כבר בימי אסא מלך יהודה החלו לעבוד את הנחש כעבודה זרה, אלא שלאסא וליהושפט אחריו, לא היו הכוח והעוצמה הרוחנית והמנהיגותית שנדרשו כדי לבער את הנחש, בשל העובדה שמה רבנו הוא שציווה להעמידו. רק חזקיה מסוגל היה לזה.

מנהיגות דומה גילה חזקיה בגניזת ספר הרפואות של שלמה המלך: "גנז ספר רפואות - והודו לו" (משנה פסחים ד, ט). הוא גם התפלל על כך:

זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי' (יש' לח:ג) - מאי והטוב בעיניך עשיתי? ... רבי לוי אמר: שגנז ספר רפואות.

גם כאן התגלה חזקיה כמי שמסוגל לבטל דבר שנעשה ע"י קודמיו, ושהיה בו בעבר מעלה ויתרון. הרשב"א הסביר את סיבת גניזת ספר הרפואות (שו"ת הרשב"א חלק א סימן תיג):

ושלמה עליו השלום שעשה ספר רפואות, חס ליה לעשות דרכי האמורי. ומה שגנזו חזקיה והודו לו, אינו משום שהיה בו דרכי האמורי. אלא שהחכם בחכמתו עשה ספרו בענינים המועילים הרבה בטבעים הנגלים בין בטבעים המסוגלים. עד שהיו העולם סומכים עליהם בחליים, ובחליים לא היו דורשים את השם, על כן גנזוהו והודו לו... אבל לא שרפוהו כי אין בו משום דרכי האמורי, אע"פ שכיתת נחש הנחושת.

את ספר הרפואות לא היה צורך לשרוף, כי לא היו עובדים לו. אך משהסתמכו על הכתוב בו וחדלו לפנות לה' בתפילה לרפואתם, היה צורך במעשה שירומם את אמונת העם בה', ולכן גנזו אותו. נדרש להפעיל שיקול דעת מעמיק, מהי הדרך הנכונה לחזק את האמונה בה', ונדרשים גם מנהיגים ראויים שיהיה בכוחם להתמודד עם תופעות שליליות ולהרים את רוח העם (הראי"ה קוק, עין אייה ברכות א עמ' 58):

חזקיה השתדל להשלים את החסרון העקרי של ההתרחקות מדעת ה' באופן כזה שאינו ראוי להנהגה תמידית והוא במה שגנז ספר הרפואות... בראותו ששם שמים נשתכח ע"י מעלו של אחז, מצא כי יותר ירויח העם בהטבתו המוסרית ע"י שיתרגל לבקש הצרכים הנוגעים עד הלב שהיא רפואת חולי מאת ה' ע"י תפילה, ממה שיפסיד מחסרון החיפוש בדרכי הרפואה בטבעיים.

האמצעים שהיה בהם לסייע ולעורר לאמונה בה' בימות משה רבנו, או בזמן שלמה המלך, נמצאו בלתי-מתאימים בתקופתו של חזקיה, ונדרשה אישיות כמו זו של חזקיה כדי לעשות את הטוב בעיני ה' למען שמו הגדול.

הרב יהודה זולדן
המדרשה לנשים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name ו last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.